

Liisi Huhtala

Näin nähtiin, näin nähdään

Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulku-
nen (toim.): *Kirjoitettu kansakunta. Suku-
puoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun
alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa.*
Historiallinen Arkisto 136. SKS 2013.

**Petri Karonen & Antti Rähäh (toim.): Kansallisten
instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen
historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960.
Historiallisia Tutkimuksia 267. SKS 2014.**

**Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin
Östman (toim.): Kotiseutu ja kansakunta. Miten
suomalaista historiaa on rakennettu. Historialli-
nen Arkisto 142. SKS 2014.**

Paavo Haavikko, takavuosisikymmenien kanoni-
soitu harrastajahistorioitsija, sanoo runossaan
meidän istuvan junassa selkä menosuuntaan.
Vain menneen tiedämme.

Historiasta kirjoittavan päättymätön työ on
omasta nykyhetken tietämyksestään käsin ta-
voittaa menosuuntaan istuneiden kokemus.
Kun tutkimuksen kohteena on historiasta kir-
joittaneiden historia, peliin pyörii vielä yksi pal-
lo: metatekstuaalisuus. Metatekstit, kirjoittamis-
ta kommentoivat tekstit, oirehtivat yleensä sitä,
että luottamus jämpiteihin juonikertomuksiin ja
henkilörakenteisiin on vähentynyt. Historiantut-
kijat alkavat kirjoittaa siitä, miten he ja heitä
edeltävät kirjoittavat historiasta.

Kirjallisuudessa otsikot ovat aina niin sanot-
tuja kynnystekstejä. Ne ohjaavat sitä, mitä ja mi-

ten lukija lukee. Kolmen tuoreehkon historia-ai-
heisen artikkelikokoelman – *Kirjoitettu kansa-
kunta* (2013), *Kansallisten instituutioiden muo-
toutuminen* (2014) ja *Kotiseutu ja kansakunta*
(2014) – otsikot alaotsikoineen viittaavat kansal-
lisuudesta kirjoittamiseen. Kaikkia kolmea lä-
päisee kertomus siitä, kuinka 1900-luvun alku-
puolella voimistettiin, kiinteytettiin ja kutistet-
tiin suomalaisuutta tietynlaiseksi ja kuinka ha-
lukkaasti tietokirjallisuus ja tutkimus tähän
osallistuiivat. Aiheen todetaan olevan kansainvä-
lisesti relevantti ja kotimaisen, nimetyn tutki-
museliitin suosivan sitä. Liekö paradigmaatti-
suudessa myös vaaransa?

Muitakin yhtäläisyyksiä artikkelikokoelmilla
on. Niissä viitataan lajikysymykseen, painote-
tuimmin kokoelmassa *Kirjoitettu kansakunta*,
jossa keskitytään erityyppisiin tietokirjoihin eli
lajiin, jota kirjallisuudentutkimus on epäperäise-
nä hylkinyt. Kokoelmista kaksi lukee historia-ai-
heisiä tekstejä niin sanotulla lähiluvulla, kolmas
niitä dekonstruoiden. Kaksi kertoo, miten kan-
sallista historiapolitiikkaa tuettiin tekstein, kol-
mas, miten sitä teksteissä purettiin.

Vähintään hienovaraisesti kussakin kokoel-
massa pidetään yllä eroa historiantutkimukseen
koulutettujen ammattilaisten ja harrastajatutki-
joiden välillä, joskin harrastajat sinänsä ansiok-
kaasti nostetaan näyttämölle. Esimerkiksi Eliel
Aspelin-Haapkylä, estetiikan ja nykyiskansain
kirjallisuuden professori, ryhmitetään harrasta-
jiin. Haavikko-vainaa kuittaisi tutkimusta olevan
vain kahta lajia: hyvää ja huonoa.

Kokoelmien artikkelit ovat syntyneet suur-
ten tutkimushankkeiden osina ja oheisina. So-
siaalinen tiedonkäsitys ja yhteistyö tuottavat
ammattilaatua, joskin myös kirjoituksia, jotka
ovat raskaina tiedosta ja joissa kohde on ollut
selvästi liian laaja selättää yhdellä artikkelilla,
vaikka käyttäisi viiteosastotkin ääriin. Teks-
tuaalinen lähestymistapa edellyttäisi kylliksi ti-
laa näyttää konkreettisesti luentaprosessin kul-
ku. Yksittäisen tutkijan ääni tapaa artikkeliko-
koelmissa tasoittua, eikä kirjoittajalle löydy tilaa

FT Liisi Huhtala on Oulun yliopiston kirjallisuuden op-
piaineen professori emerita. Sähköposti: liisihuhtala@
gmail.com.

reflektoida itseään tutkijana, saati herkistyä lähtökohdilleen ja tavoitteilleen. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta tämä puoli jää nyt täysin kesannolle.

Lukijan silmä toki lepää kokoelmien vakuuttavan ammattimaisessa jäljessä, tyyliässä ja yleisessä huolittelussa, jopa niin, että tuntuu pikkumaiselta huomauttaa pienistä nimilipsahduksista (Snellmann, Swann, Reimar von *Boem*, sosialidemokraatit, henkilönnimien eri asut tekstissä ja hakemistossa) tai, painavammin, lähdeviitauksen ylmalkaisuudesta, puutteestakin, kun mennään historiantutkimuksen ulkopuolelle, narratologiaan, lajiin, lähilukuun ja dekonstruktioon.

Artikkelikokoelmien politiikalla on epäämättömät etunsa: uuden tiedon nopea saatto julkiseen keskusteluun ja nuorten, myös vanhempien, tutkijoiden harjaantuminen kirjoittamaan tiedeyhteisöä heterogeenisemmalle lukijakunnalle. Suomenkielisyyden jo sinänsä on vaativa tiedepoliittinen valinta. Kaikesta huolimatta: onko nimenomaan painettu kirja traditioistaan huolimatta toimivin tapa päivittää tietoa?

Käsiteltävät artikkelikokoelmat virittävät kaikki lukijansa pohtimaan omaa suhdettaan suomalaiskansalliseen historiaamme ja sen tulevaisuuteen. Kun historia on kirjoitettu hyvin, se näyttää, mitä siitä vääjäämättä seuraa, sanoi György Lukács.

Tietokirjakirjoja

Kirjoitettu kansakunta nostaa keskiöön 1900-luvun alun erityyppisiä, nykyisin vähemmän tunnettuja populaareja historiatietokirjoja. Tietokirja on lajina sikäli epämukava tutkimuskohde, että luettaessa on pidettävä yhtä aikaa silmällä sitä, millaisia kerronstrategioita teoksessa on, sekä sitä, miten historiallisia lähteitä on käytetty. Lukiessaan Alexandra Gripenbergin *Naisasian kehitystä eri maissa (IV, 1909)* Tiina Kinnunen esimerkiksi huomauttaa, etteivät lähteet anna tietoa siitä, konsultoiko Gripenberg ammattihis-

torioitsijoita. Historiantutkijan katse pidättelee eikä kirmaile tulkintojen hetteille.

Erityyppisiin tietokirjoihin mennään kokoelmassa niiden kirjoittajien elämänhistorian kautta, feministisen historiantutkimuksen linjassa. Elämänhistoria on suhteessa aikaansa, tässä tapauksessa suomalaisuuden ykseyskehitykseen tai, pikemminkin, kansallisen historiantutkimuksen konstruoimaan kertomukseen siitä. Tällainen kontekstoiva luenta kantaa paremmin hedelmää, kun kohteessa on tarpeeksi tulkittavaa mutkaa ja särmiä, verrattuna kohteisiin, joissa heijastussuhteen näkee jo paljaalla silmällä. Martti Humun eli Maria Ramstedtin teosofinen *Kalevala* (1909) on Antti Harmaisen taiten lukemana ilmava, ja herännäistaustansa kanssa kipuilevan Juhani Ahon aateromaani *Kevät ja takatalvi* (1906), jota Irma Sulkunen lukee, jo romaaniuttaan kimmoisampi kohde kuin kokoomuslaisen Paavo Virkkusen kirjoittama elämäkerta sukulaisestaan Agathon Meurmanista (I–III, 1935, 1938, 1957). Marja Jalava osoittaa Virkkusen muun muassa selittävän oikein päin kaiken kielteisen, mitä Meurman oli kertonut muistelmissaan itsestään. Koko lailla odotuksenmukaisesti toimivat myös Valfrid Vasenius Runeberg-apoteosissaan (1903/1904) ja Tyyni Tuulio laajassa Talvio-elämäkerrassaan (1963, 1965), jossa kuitenkin, kunhan luetaan tarkkaan, löytyy tekstikoloja.

Kokoelmassa painotetaan luettavan populaareja tietokirjoja. Populaarin käsite on kuitenkin kovin epämääräinen, vaikka sitä haarukoisikin teosten reseption kautta. Onko populaari esimerkiksi tekstin ominaisuus vai yleisön tekemää vai molemmat yhdessä? Entä liittykö populaariuteen tahatonta vähättelyä, jos kohteina ovat Maila Talvion ja Ester Hällströmin (myöh. Ståhlberg) tapaiset untuvikot, jotka rekrytoitiin kirjoittamaan yleisöystävälliset Runebergin ja Franzénin elämäkerrat (julkaistu vuosina 1900 ja 1905)? Ehkä 1900-luvun alun murroksessa naisille uskottiin mittavampia tehtäviä kuin nykyisin?

Toinen tapa lähestyä tietokirjoja on lukea niitä nimenomaan teksteinä, niin kuin tekee Ilona Pikkanen kirjoituksessaan Eliel Aspelin-Haapky-län mittavasta *Suomalaisen Teatterin historiasta* (I-IV, 1906–1910). Konteksti käsitetään tällöin tekstin ominaisuudeksi, ei joksikin kokonaan sen ulkopuoliseksi, ja koetetaan väistää biografiaa spekulatioita teoksen ja kirjoittajan suhteesta. Tämä suhde ei tietokirjallisuudessa toki ole niin kompleksinen kuin kaunokirjallisuudessa, mutta ei tikkusuorakaan. Pikkasen mallikas kirjoitus antaa näkymää paitsi varhaisen historia-tietokirjan narratologiaan ja retoriikkaan myös lähde- ja sitaattikäytäntöihin 1900-luvun taitteessa, jolloin historiantutkimus alkoi yhä tietoisemmin eriytyä omaksi tieteenalaksi.

1900-luvun *Maamme kirja*

Mahdollisuuksista tuli kohtalo, dramatisoi Ilona Pikkanen 1900-luvun alkupuolen ykseyskehityksen. Tämä kohtalo on perälauta, jonka nojaan luetaan *Oma Maa* -kirjasarjan kirjoituksia historiasta kokoelmassa *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen*. *Oma Maa* oli suosittu isänmaallinen perhetietokirja, joka ilmestyi vihoittain. Ensimmäinen painos tuli 1910-luvulla, toinen 1920-luvulla ja kolmas 1950-luvulla. Artikkelikoelmassa tutkimuskohteeksi rajataan sarjan instituutiohistorialliset kirjoitukset, koska noin puolet *Oman Maan* kirjoitusmassasta käsittelee instituutioita. Instituutioituminen merkitsi edistystä, järkeistystä ja modernisaatiota, siis kaikkea sitä, mitä nuori kansakunta, sitten valtio tavoitteli 1900-luvun alussa. Rajausta on perusteltu, mutta jättää näkyvistä sen, kuinka paljon *Omasa Maassa* painotettiin kulttuurin ja taiteen merkitystä suomalaiskansallisessa edistyskertomuksessa.

Oma Maa -nimi viittaa tietysti niin sarjan teemaan kuin sen intertekstuaaliseen kumppaniin, Z. Topeliuksen *Maamme kirjaan*, jota käytettiin lukemistona vielä 1940-luvulla. Instituutiohistorialliset artikkelit antavat tiheän kuvan siitä, miten sarjassa puolen vuosisadan kuluessa käsitel-

tiin muun muassa Suomen valtion syntyä, kirkon roolia, modernia perhesääntelyä, lakien ja oikeudenkäytön historiaa ja koulutusta sekä terveys- ja sosiaaliturvaa kansakunnan rakentajina. Voitosten kertomusten ohessa, jotka kaikki alleviivasivat eroa Venäjään, nähdään, että lastenhuolto laahasi Suomessa pitkään muiden pohjoismaiden perässä, vaikka Arvo Ylppö parhaansa tekikin. Kun kaikkia kolmea *Oman Maan* painosta luetaan peräkkäin, korostuu se, kuinka sitkaasti 1950-luvun painos jatkoi sotienvälisillä ajattelumalleilla ja pitäytyi suhteessa tulevaan ei-kenenkään-maalla, kuten 1950-luvun kulttuuri yleensäkin.

Kokoelmassa lähiluetaan instituutiohistoriallisia kohdetekstejä, mikä ei ole ollut historiantutkimuksen käytäntönä. Lähiluvulla tarkoitetaan tässä lähinnä tekstin huolellista lukemista kokonaisuutena, ei siis joitakin teema-kohtia siitä noppien. Kun lähiluvun käsitettä ei kuitenkaan eritellä tarkemmin, jää huomiotta, että se on ollut myös historiallinen menetelmä, jolla oli laahuksenaan poliittinen konservatiivisuus, harmoniahakuisuus ja tiukka tekstikeskeys. *Oma Maa* teki politiikkaa myös kirjoittajavalinnoillaan. 1950-luvun painoksen päätoimittajana esimerkiksi oli Edwin Linkomies, joka kirjoitti siihen Suomen presidenteistä, ja jääkärien historiasta kirjoitti K. L. Oesch, hänkin vanhilansa istunut mies: ”– silti heidän historianäkemyksensä otettiin mukaan laajalti suomalaiseen historiakuvaan vaikuttaneeseen yleisteokseen”.¹

Tekstilähtöisyyttä toteutetaan kokoelmassa kahdella lailla. (Niukempi) osa artikkeleita etenee pitkin kohdetekstiään, (laajempi) osa käyt-

1. Piia Einonen, Antti Rähä & Marko Tikka, Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimitetti. Teoksessa Petri Karonen & Antti Rähä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia Tutkimuksia 267. SKS 2014, 333.

tää sitä alustana, jonka päälle pinoaa usein tuhdin tietopakettien käsiteltävän instituution historiasta ja tutkimuksesta. Kun *Oman Maan* kirjoitusten luennan rinnalle tuodaan nykyisen tutkimuksen käsitykset, syntyy väistämättä vertailua, jossa aiempi saattaa ironisoitua. Kokoelma painottaa onnekseen kuitenkin sitä, ettei Agricolan roolin korostaminen reformaatioissa ole niin kiinnostavaa kuin se, miksi sitä suurenneltiin ja miksi tarvittiin suurmiehiä. Totuus ei ole vain ajan tytär vaan myös aikansa. Nykyinenkin totuus.

Tekstilähäisyydestä seuraa, ettei *Oman Maan* kirjoittajia juuri profiloida. Liian paljon heitä moiseen olisikin, koska käytännössä kaikki kynnelle kykenevät ja oikein ajattelevat olivat työssä mukana. Joitakin persoonallisuuksia toki erottuu, erityisesti hankkeen suunnittelija, Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historian professori ja monitahoinen vaikuttaja E. G. Palmén, kuulu äkää ja ihastuttavan temperamenttinen kirjoittaja. Kysymys: kuinka vähän *Omassa Maassa* oli naiskirjoittajia?

Pidättyen purettava

Mikä voidaan rakentaa, voidaan myös purkaa. Suurta myyttikertomusta yhden kansan, kielen ja mielen Suomesta puretaan eri kulmista kokoelmassa *Kotiseutu ja kansakunta*. Miika Tervonen linjaa sitä, mitä kaikkea historian tutkimuksessa on tämän myytin nimissä pakotettu, väistetty, kielletty ja unohdettu, isänmaan eduksi, mutta tuottaen vaarallista joustamattomuutta suhtautumisessa muihin kulttuureihin Suomessa, jonka pääkaupungissa tätä nykyä puhutaan toistasataa kotikieltä. Laura Katarina Ekholm puolestaan näyttää, kuinka suomenjuutalaiset kirjoitettiin osaksi ykseysmyyttiä heidän osallistuttuaan talvi- ja jatkosotaan, huomattavin kaatuneisuusluvuin. Näin osaltaan vahvistettiin illuusiota jatkosodasta omana erityissotanamme. Sukulaistensa ja heimolaistensa kautta Suomen juutalaiset olivat osa holokaustikertomusta.

Kotiseutu ja kansakunta määrittelee metodiseksi asenteekseen dekonstruktion tai pyöristetympin dekonstruoivan pyrkimyksen. Käytännössä se tarkoittaa lähinnä pidättyväistä yhdistelmää lähilukua ja dekonstruktioita, joista jälkimmäinen on itse asiassa historiallisesti syntynyt purkamaan edellisen edustamaa uskriittistä suuntausta. Kokoelmassa painotetaan historian tutkimuksen ja etnologian yhteisiä historiallisia juuria ja nykykäytänteitä ja sen kirjoittajat esittelevät lukijoille omat teoreettiset kulkureittinsä, ehkä ajatellun oppikirjakäytön vuoksi.

Kustaa H. J. Vilkuna osoittaa laajan aineiston perustalta, kuinka maakunta- ja paikallishistorioissa on rakennettu omaa lähihistoriaa Paikallishistoriallisen Toimiston (1933) yhtenäistävissä ja normittavassa valvonnassa. Kansankulttuurin, esimerkiksi noituuden ja taikauskon, osuutta kutistettiin sopivaksi. Paikallishistoriallisen genren sisällä puolestaan käytiin intertekstuaalista kamppailua erityisesti Väinö Voionmaan, viimeisen topeliaanin, kanssa. Kuten *Oma Maa*, paikallishistoriat ovat olleet joka kodin kirjallisuutta, jota ei välttämättä niinkään luettu, vaikka niiden omistaminen oli tärkeää.

Kokoelman kolmannessa, oppihistoriallisessa osiossa, puretaan etnologisen tutkimuksen lähteitä. Ann-Catrin Östman kärjistää hauskaasti: supisuomalainen talonpoikaisyhteiskunta, historiakuvamme ikoni, on paljolti tuontitavaraa. Hanna Snellmanin mukaan kansatieteellisiä karttoja ja kartografista tutkimusta uomasivat yksityiskohtaiset kysymykset, joita tutkijat, lähtien kukin omasta intressistään, esittivät kyselylähteilleen. Snellman asemoi itsensä kansatieteen professorien jatkumoon, kertoen oppialansa historiasta, painotuksista ja viranhauista, Niilo Valosen kuulusta pääkköydestäkin. Itseen tutkimusinstrumenttina tarkkailee erityisesti Jyrki Pöysä, joka kokeilee dekonstruktionistista uudelleenluentaa väitöskirjaansa *Jätkän synty* (1997) ja sen aineistona olleiden jätkä-aiheisten kilpakirjoitusten karjalaiskuvaan. Kun

tähystä (väitöskirjan tavoitteleman) kokonaiskuvan sijaan osaan, rajakarjalaisuuteen, näkee irtonaisemmin joidenkin kilpakirjoittajien käyttämät kirjalliset ja suulliset konventiot ja erilaiset paikanotot sekä kirjoitusten fiktionomai-

suuden. Mitään kaiken kattavaa tulkintaa rajakarjalaisuudesta, saati ”karjalaisuudesta”, ei ainakaan tällä repostelulla, kuten Pöysä sanoo) löydy.